

Samhällskunskap på stenåldern

Det är idag närmast omöjligt att gissa sig till hur samhällstrukturen såg ut i Norden under stenåldern. Vi kan beräkna storleken på befolkningsgrupper, kanske ana sociala skillnader eller se spåren av kulturellt utbyte mellan olika grupper via föremål eller byggnadsteknik. Ett annat sätt att skapa sig en bild av samhället under stenåldern är att studera nu levande "stenåldersfolk" på andra platser i världen.

Etnoarkeologi

Att använda sig av jämförelser mellan s.k. traditionella kulturer och stenålderskulturer är inte något nytt påfund. Arkeologer, antropologer och etnologer använder sig gärna av jämförelser för att t.ex. tolka användningen av ett redskap, huskonstruktioner eller studier av kosthållning och levnadsstandard. Man kan dock fråga sig om jämförelserna verkligen kan vara trovärdiga? Hur stora är skillnaderna mellan stenåldersmänniskorna i Skandinavien för 7000 år sedan och nu levande stammar på Papua/Nya Guinea eller i Sydamerikas djungler?

Faktum är att likheterna verkar vara mycket övertygande. Trots att klimat, flora och fauna skiljer sig åt finns mycket som är gemensamt. Redskapsanvändning, gruppstorlek, resursutnyttjande, bosättningsmönster mm. är så pass överensstämmande att man även kan bilda sig en bättre uppfattning om stenålderns samhällsliv och uppbyggnad.

Många företeelser och fynd i arkeologiskt material i Norden har varit svårtolkade eller meningslösa för forskarna tills de, ibland genom en slump, har sett identiskt lika stenredskap användas bland exempelvis aboriginer i Australien. De stenverktyg som förekommer både som lösfynd och gravfynd här, har sina motsvarigheter bland folk som fortfarande använder dem, och man kan tydligt se hur de fungerar.

Vad som främst gett forskarna nya perspektiv på stenåldern är att studera hur lågtekniska, s.k. traditionella folk är organiserade; alltså hur ledarskap, maktstrukturer, handelsutbyte, krigshandlingar och arbetsfördelning fungerar. Det skiljer sig naturligtvis från grupp till grupp, men de mest tydliga skillnaderna är mellan grupper som helt lever som jägare/samlare, och de som övergått till en mer bofast jordbruksbefolkning.

Jägare/samlare

Människor har funnits i Skandinavien för j sedan isavsmältningen som började ca 10 000 år f.Kr. Efter hand som mer och mer land kom i dagen har människorna vandrat längre och längre norrut, för att nå Mälardalen och Västmanland ca 7000 f.Kr.

Vid den tiden var Västmanland till största delen täckt av vatten, men de norra delarna av länet var beboeliga, liksom de öar och skär som gradvis kom upp ur vattnet. Människorna livnärde sig på jakt, fiske och insamling av vegetabilier, och flyttade säsongvis mellan olika boplatser. Just detta bosättningsmönster kan lura sentida arkeologer då man försöker beräkna befolkningsantal och bosättningsmönster. Studier av nutida jägar/samlarkulturer visar att man ofta har ett antal säsongsboplatser, men att de inte nödvändigtvis utnyttjas varje år. Ett stort antal boplatser behöver alltså inte betyda många människor, utan att man valt mellan flera boplatser kanske beroende på var bytesdjur/växtlighet blivit mest gynnsamt just det året.

Det finns också mycket som antyder att flera grupper av jägare/samlare träffats för gemensamma aktiviteter med jämna mellanrum. De enskilda grupperna var av naturliga skäl inte alltför stora, ungefär 40-60 individer. Sammankomster och möten mellan olika grupper har därför varit nödvändigt av flera skäl, inte minst för att förhindra inavel, men också för att jaga större byten, utöva religiösa ceremonier, giftermål och begravingar.

Generellt sett verkar organisationen i jägar/samlarkulturer vara huvudsakligen fredlig och med ett s.k. "aktivt ledarskap". Ledarskapet för gruppen tillfaller den som vid olika situationer har bäst förutsättningar för uppgiften, d.v.s. den bäste spåraren leder jakten, den bäste byggaren leder resandet av hyttor och tält, o.s.v. Ett sådant ledarskap är varken ärftligt eller organiserat i form av val eller konflikt. Etnoarkeologiska studier visar att detta är den vanligaste formen av organisation i små grupper av människor. Det är dock naturligt att respekt och ledarskap tillfaller individer med erfarenhet och kunskap, logiskt sett de äldre i gruppen. Stridshandlingar mellan folkslag av jägar/samlartyp är mycket sällsynta, men förekommer både i vad som kan uttydas i arkeologiskt material och etnoarkeologiskt.

14000
f. Kr.

Issmält-
ningen

12000
f. Kr.

Boplatser

11000
f. Kr.

Mammuten
dör ut

8000
f. Kr.

Svealand
isfritt

4700
f. Kr.

Keramik

4100
f. Kr.

Sädes-
odling

2800
f. Kr.

Guld och
koppar

2500
f. Kr.

Egyptens
pyramider

Bönder och boskapsskötare

Man anser att befolkningen i Norden övergått från att vara nomadiserande jägare/samlare till att bli gradvis mer bofasta boskapsskötare och bönder från omkring 4000 år f.Kr. Då man övergick från det nomadiserade livet ändrades levnadsmönster, redskap och samhällsstruktur. Frågan är vad som kom att sätta igång denna förändring? En populär föreställning i äldre forskning är att livet som jägare och samlare varit alltför hårt, och att jordbruket innebar en förhöjd levnadsstandard. Etnologiska studier visar däremot att jägare/samlare både i Afrikas och Australiens öknar och på Nordamerikas stäpper i genomsnitt ägnat maximalt 3-4 timmar om dagen åt födoinsamling. Att röja mark, driva jordbruk och ta tillvara skörden kräver dock att ett större antal vuxna människor arbetar upp till 12 timmar dagligen för att framställa föda. Denna är dessutom både säsongsbunden och känsligare för eventuella naturkatastrofer.

Även om befolkningen under senare delen av stenåldern blev mer bofasta och övergick till att hålla tamdjur, övergav man inte helt jakt och fiske som födokällor. Vissa former av säsongsboplatser utnyttjades säkerligen fortfarande för längre jakt- och fiskeexpeditioner, liksom man ända in i våra dagar haft fåbodar och kolarkojor som tillfälliga bosättningar. Det bofasta samhällsskicket skapade dock behov av avgränsade territorier mellan olika grupper, vilket ledde till både konflikter och större skillnader i redskapsutbud mellan olika regioner. Även jämlikheten mellan könen verkar ha försämrats i och med jordbrukets införande. Jordbruket kräver generellt mer kroppsstyrka än det mer flexibla jakt- och insamlingsarbetet under den tidiga stenåldern. Skötseln av jorden, boskapen, fientliga handlingar och handel kräver ofta också andra, mer auktoritära former av ledarskap än tidigare.

I byar med jordbruksekonomi verkar befolkningen ha växt till ca 80-300 individer, alla med olika sysslor och ansvar som leds av en hövding eller stamledare. Etnoarkeologiska studier visar att denne har en betydligt mer officiell roll än ”aktiva ledare”. Hövdingen väljs eller ärver sin position och har ofta även rollen som religiös ledare. En mellanform av dessa ledarskap är det antropologerna kallar för ”Big Man”, efter paralleller från

nutida kulturer. Byns Big Man är inte ledare utan snarare representant för sin by och företräder dess intressen utåt och löser tvister inåt gruppen. En Big Man ärver inte sin position, och håller den inte livet ut. Sådana ledare är alltså svåra att upptäcka i arkeologiskt material, eftersom de inte får med sig mer märkvärdiga gravgåvor eller mer storslagna monument än andra.

Arbetstips

- Fundera över ledarskap. Vad karaktäriserar en ledare? Vilka egenskaper krävs av en bra ledare?
- Vilka aktiviteter i grupp fungerar utmärkt utan ledare, eller finns det alltid någon form av ledarskap?
- Hur ser våra bosättningsmönster ut idag? Vi rör oss mellan hem, skola/arbetsplats, fritidsaktiviteter, och kanske reser vi på semester eller har sommarstuga. Vad säger det om vårt samhälle? Är vi bofasta?
- Vad utlöser aggressivitet och krig? Fundera både i lokalt/personligt perspektiv och i större skala.

Att läsa vidare

En lättläst introduktion om samhällsorganisation och ledarskapsformer under stenåldern i Norden finns i Göran Burenhults standardverk *Arkeologi i Sverige, del 1*. För den specialintresserade finns en mycket bra sammanfattning om etnoarkeologi i *Anthropology for Archaeologists* av Bryone Orme.

Kulturmiljöer i Västmanland

Det finns ungefär 300 upptäckta stenåldersboplatser i länet, huvudsakligen utmed vattenvägarna som Svartån, Örsundaån och Sagån. De norra delarna i Heby, Norberg, Fagersta och Sala har flest boplatser, förmodligen eftersom de varit beboeliga under längre tid. Däremot finns många lösfynd, alltså fynd utan någon koppling till ett större sammanhang, i länets sydligare delar, vilket visar att hela Västmanlands län varit bebott och utnyttjat under stenåldern.

